

■ **SLIM SAMENWERKEN LOONT**

VIJF PRAKTIJKVERHALEN VAN REGIONALE SAMENWERKING IN DE ERFGOEDSECTOR

Gebaseerd op de denk- en inspiratiedag 'Naar een versterkt regionaal erfgoedweefsel'

COLOFON

Auteurs

Koen Demarsin (Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei), Sergio Servellón (FeliXart Museum – ICOM-Vlaanderen), Jef Van Doninck (Erfgoed Noorderkempen), Gregory Vercauteren (FARO)

Redactie

Gregory Vercauteren

Met dank aan

Sigrid Bosmans (OCE), Hilde Cuyt (Erfgoedcel CO7), Janna Lefevere (k.ERF), Leo van den Berg (Karrenmuseum Essen), Olga Van Oost (FARO) en Sofie Wilder (ICOM-Vlaanderen)

Foto's

Tenzij anders vermeld, zijn alle foto's afkomstig van de betrokken organisaties.

Tekstredactie

Birgit Geudens en Annemie Vanthienen

Vormgeving

Annemie Vanthienen

Verantwoordelijke uitgever

Marc Jacobs, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel

Wettelijk Depot

D/2017/11.524/12

Brussel, december 2017

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 3.0 Unported licentie.

Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/> om een kopie te zien van de licentie.

■ INHOUD

Inleiding.....	4
Geënt op experiment ... en dan doorgroeien? Case: FeliXart Museum en Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei.....	5
Regionaal samenwerken aan participatie Case: k.ERF en Jakob Smitsmuseum.....	8
Archivalische collecties valoriseren door samenwerking Case: CO7, Stadsarchieven Poperinge en Ieper.....	10
Een regionale depotwerking rond onroerend en roerend erfgoed Case: Erfgoed Noorderkempen – Archief & Musea Turnhout.....	13
Een regionale werking op lokaal en landelijk niveau Case: het Karrenmuseum Essen.....	16

INLEIDING

Waar u ook kijkt in Vlaanderen en Brussel: cultureel erfgoed is overal. Nooit eerder waren zoveel mensen betrokken bij erfgoed, zij het als vrijwilliger, zij het als zeer betrokken toeschouwer. Dit is niet enkel de verdienste van de grote en landelijke erkende erfgoedwerkingen, maar ook van de talrijke lokale en regionale organisaties in Vlaanderen en Brussel. Dag in dag uit engageren zij zich voor het erfgoed in hun regio, maken het zichtbaar, ontwikkelen het met de erfgoedgemeenschappen, conserveren het en geven het door aan de volgende generaties.

Erfgoedcellen, musea en archieven uit eenzelfde regio zijn belangrijke partners in de uitbouw van een regionaal erfgoedbeleid. Door met elkaar samen te werken kunnen zij elkaar versterken, maar erfgoed regionaal ook sterker op de kaart zetten en de erfgoedgemeenschappen gericht ondersteunen. Om u te prikkelen en te inspireren, bieden we u vijf voorbeelden aan van regionale (samen) werkingen. De vijf cases illustreren wat een regionale erfgoedwerking kan inhouden, rond welke thema's een samenwerking kan groeien, maar ook wat mogelijke drempels en succesfactoren zijn om zo'n samenwerking vorm te geven.

Denk- en inspiratiedag op 15 juni 2017: met zo'n zeventig deelnemers reflecteerden we over de toekomst van regionaal samenwerken in de erfgoedsector.

Deze vijf cases werden eerder gepresenteerd op een denkdag die FARO, OCE en ICOM-Vlaanderen organiseerden op 15 juni 2017. Het doel van deze denkdag was om na te denken over hoe regionale erfgoedwerkingen meer met elkaar en met andere niveaus kunnen samenwerken. Naast voorliggende praktijkbundel, hebben we op basis van de denkdag een discussietekst gepubliceerd: [Het ecosysteem en de tuinman](#). Die tekst is geschreven als een oproep naar beleidsmakers: om werk te maken van een krachtige beleidsvisie op regionaal werken en om vanuit deze visie regionale dynamieken, blijvend en met volle overtuiging, te ondersteunen.

■ GEËNT OP EXPERIMENT ... EN DAN DOORGROEIEN?

CASE: FELIXART MUSEUM EN ERFGOEDCEL PAJOTTENLAND ZENNEVALLEI

In de regio Pajottenland & Zennevallei werken de erfgoedcel en het FeliXart Museum nauw met elkaar samen. Beide partners formaliseerden de samenwerking in een 'samenwerkingsnota'. Hun doel? Vooral de regionale erfgoedgemeenschap beter ondersteunen. De samenwerking is nog pril, maar heeft haar meerwaarde al bewezen.

Twee regionale erfgoedwerkingen

Tijdens de afgelopen beleidsperiodes heroriënteerde het FeliXart Museum zich van een ingedommeld, monografisch museum tot een dynamische museumsite. Een van de grote uitdagingen bestond erin om het principe van het 'erfgoedensemble' ingang te doen vinden: een coherente missie uitgebouwd vanuit twee verschillende logica's van cultuurbeleving. Enerzijds ambieert FeliXart Museum een puur wetenschappelijke en museale missie. Anderzijds wil het museum een breed eco- en heemkundig luik ontwikkelen, bestemd voor een breed publiek.

Sinds het museum in 2013 regionaal erkend werd door de provincie, heeft het nieuwe taken kunnen opnemen. Een van deze taken was erop gericht om het museum nog sterker lokaal en regionaal te verankeren. Verder kon het museum, naast een uitbereiding van de bestaande depots, een nieuw halfopen depot inrichten en zijn expertise ten dienste stellen van de regio.

Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei ondersteunt sinds 2011 de lokale erfgoedwerking in de streek Pajottenland & Zennevallei. De erfgoedcel staat onder meer in voor de hulp bij de inventarisatie van het erfgoed en de ondersteuning van erfgoedorganisaties, gemeentebesturen en niet-erfgoedorganisaties. Door de diversiteit van het veld (roerend en immaterieel erfgoed, traditionele erfgoedverenigingen, musea, gemeentelijke werkingen en archieven, vrijwilligersorganisaties zonder directe erfgoedlink, etc.), ontvangt de erfgoedcel de meest uiteenlopende vragen. Daarom heeft de erfgoedcel voor een faciliterende rol gekozen: zij zorgt ervoor dat de noden in de regio en de aanwezige expertise zo goed mogelijk op elkaar aansluiten. Een van de onderwerpen waarrond lokale erfgoedgemeenschappen begeleiding nodig hebben, is advies over erfgoedbehoud en -beheer.

Op zoek naar synergie

Dat beide werkingen elkaar zouden vinden, lag voor de hand. FeliXart had het potentieel om een regionale werking rond erfgoedbehoud en -beheer vorm te geven en ambieerde bovendien een sterkere lokale en heemkundige verankering. Om deze ambities te kunnen realiseren, miste dit museum nog de contacten met de omgeving. De erfgoedcel van haar kant beschikte over een regionaal netwerk om expertise te delen en binnen te halen, maar zocht nog een goede partner die snel en deskundig advies kon leveren inzake behoud en beheer.

In de eerste fase nam de samenwerking de vorm aan van gemeenschappelijke acties. Zo organiseerden het museum en de erfgoedcel samen een 'expertisemoment' over schenken en bewaren van erfgoed. In 2015 besloten zij de samenwerking te formaliseren in een samenwerkingsnota. Daarin verbonden de twee organisaties zich ertoe om hun ondersteunende werking op elkaar af te stemmen, gemeenschappelijke acties

te ondernemen en hun expertise en netwerken voor elkaar ter beschikking te stellen. Binnen deze samenwerking nam elke partner een rol op die nauw aansluit bij de eigen expertise en werking. FeliXart Museum engageerde zich onder meer om zijn personeel, locatie, materiaal en expertise ter beschikking te stellen voor de uitbouw van het ondersteuningsbeleid, de erfgoedcel te betrekken bij opmaak van eigen actieplannen en om proactief gezamenlijke acties na te streven. De erfgoedcel van haar kant betrok FeliXart Museum bij de uitbouw van behoud- en beheeracties in de streek en engageerde zich ertoe om FeliXart te betrekken bij de opmaak van haar actieplannen en om gezamenlijke acties te ondernemen.

De samenwerking resulteerde ook in nieuwe projecten:

- ▶ Begeleiding Erfgoeddepot Herne: de gemeente Herne en haar erfgoedwerking wenste een lokaal erfgoeddepot uit te bouwen. De erfgoedcel begeleidde het traject inhoudelijk en bij de opmaak van een subsidiedossier, terwijl FeliXart inhoudelijk advies gaf over kostenraming, nodige ingrepen, etc. en de opmaak van het dossier inhoudelijk mee ondersteunde. Zo kon een realistische inschatting gemaakt worden. Het depot is klaar sinds september 2017.
- ▶ *Fabrieksburen*, een regionaal project over industrie in de Zennevallei. Uitgangspunt waren de grote fabriekssites en arbeiderswijken langs het kanaal, de spoorweg en de Zenne die de omgeving bepaald en getekend hebben. Op basis van diverse mondelinge getuigenissen en erfgoedmateriaal werden verschillende acties en producten (expomodule, filmpjes, erfgoedroute, educatief ...) ontwikkeld. Dit project krijgt later een plaats in het educatieve aanbod van het FeliXart Museum.

Fabrieksburen is een grootschalig erfgoedproject over de industrie in de Zennevallei.

De kracht én de grenzen van samenwerking

De hechtere samenwerking heeft voor beide partners haar meerwaarde bewezen. Zo krijgt FeliXart vlotter toegang tot het lokale erfgoednetwerk. De erfgoedcel kan dan weer, gemakkelijker en in de onmiddellijke omgeving, een beroep doen op kennis en begeleiding rond behoud en beheer. Ondanks hun verschillend profiel, hebben de erfgoedcel en het museum elkaar beter leren kennen, inschatten en waarderen. Dit besef is niet enkel gegroeid bij beide partners, maar ook bij hun respectieve besturen.

De erfgoedcel en het museum evalueren de samenwerking alsnog als een eerder projectmatige basiswerking. Een meer diepgaande en structurele samenwerking, gericht op een goed uitgebouwd ondersteuningsaanbod voor de bredere regio, houden zij in het achterhoofd. Toch zijn er een aantal beperkingen die zo'n verdere uitbouw van de samenwerking in de weg staan. Samenwerken vraagt extra tijd om een meerwaarde te kunnen betekenen. Beide organisaties hebben echter een beperkte personeelsbezetting en hebben bovendien uiteenlopende opdrachten. De resultaten zijn bovendien niet voor iedereen altijd even zichtbaar en kunnen daarom in vraag worden gesteld. Bovendien vraagt ook deze samenwerking een evenwichtsoefening. Ondanks de onderlinge afspraken, bestaat het risico dat de ene partner meer uit een partnerschap vraagt en haalt, zonder dat dit gepaard gaat met een groter engagement. De lijn tussen het vinden van een opportuniteit en opportunisme is soms dun en kan het partnerschap onder druk zetten.

In 2015 werd de samenwerking geformaliseerd in een samenwerkingsovereenkomst.

Conclusie

De samenwerking die FeliXart en Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei de voorbije jaren uitbouwden is jong, nog zoekend, maar heeft een groot potentieel. Beide partners zien dit potentieel, niet zozeer voor de eigen organisatie, maar vooral om de brede erfgoedgemeenschap verder te ondersteunen. Dit initiatief illustreert de mogelijkheid van regionale samenwerking van onderuit. Maar om te blijven groeien en om het potentieel goed te benutten, zijn er stimulansen nodig, bijvoorbeeld vanuit het Vlaamse beleid. Daarom pleitten beide partners op de denkdag 'Naar een versterkt regionaal erfgoedweefsel' ervoor dat de Vlaamse Overheid rekening houdt met de bestaande regionale ambities. Zij hopen dat het regionaal/bovenlokaal Cultuurdecreet alle groeikansen biedt aan initiatieven die van onderuit groeien.

REGIONAAL SAMENWERKEN AAN PARTICIPATIE

CASE: K.ERF EN JAKOB SMITSMUSEUM

Ook een lokaal museum kan een rol spelen in de uitbouw van een regionaal netwerk en een bovenlokale relevantie en uitstraling uitbouwen. Dat bewijst de samenwerking tussen het Jakobs Smitsmuseum en Erfgoedcel k.ERF.

Een intergemeentelijke opdracht voor een lokaal museum?

Het Jakob Smitsmuseum (Mol) en het Gasthuismuseum (Geel) zijn gemeentelijke musea met een kwaliteitslabel. Het Jakobs Smitsmuseum ontving aanvankelijk werkingssubsidies van de Vlaamse Gemeenschap als 'erkend lokaal museum'. Met het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 werd besloten dat de subsidiëring van lokaal erkende musea een bevoegdheid is van het lokaal bestuur en de Vlaamse subsidiëring werd afgebouwd. Er kwam wel een overgangsmaatregel: tot eind 2014 kreeg het museum nog Vlaamse werkingssubsidies, via het cultureel-erfgoedconvenant dat de Vlaamse Gemeenschap met projectvereniging k.ERF had afgesloten.

Het Jakob Smitsmuseum speelt een actieve ondersteunende rol voor erfgoedzorgers in de regio.

Bij de start van de nieuwe beleidsperiode vanaf 2015, heeft de projectvereniging k.ERF een overeenkomst opgesteld met het Jakobs Smitsmuseum en het Gasthuismuseum. Beide musea krijgen nu jaarlijks een vast bedrag van 4.100 euro van de projectvereniging, maar daartegenover staat een 'intergemeentelijke opdracht'. Dit betekent dat beide musea een actieve, ondersteunende rol spelen voor de lokale erfgoedzorgers in de k.ERF-regio. De concrete opdracht wordt jaarlijks besproken en vastgelegd in de actieplannen. In de praktijk betekent het vooral dat musea vormingen en adviesverlening aanbieden rond erfgoedzorg en be-

houd & beheer, een expertise die minder sterk aanwezig is binnen de erfgoedcel. Zo werken de twee musea en de erfgoedcel complementair, aan een sterkere dienstverlening voor de regio.

Een nieuwe wind door Jakob Smitsmuseum

Participatie is een nieuw omschreven functie in het Cultureel-erfgoeddecreet. Het lokale niveau wordt al langer genoemd als de perfecte schaal om participatief te werken. Ook de regio is een interessante schaal om met deze functie aan de slag te gaan. Want in een regio zijn er vaak voldoende actoren om te experimenteren en onderlinge kruisbestuivingen op touw te zetten. Dit blijkt uit de samenwerking tussen de Erfgoedcel k.ERF, het Jakobs Smitsmuseum en het Molse Jeugdhuis Tydeeh.

Het museum wilde al langer jongeren uit de regio beter bij zijn werking betrekken. Het jeugdhuis van zijn kant had als opdracht om een bovenlokale jongerenwerking uit te bouwen rond kunst en ondernemerschap. De samenwerking resulteerde in een opmerkelijk project met de jonge artiesten en ondernemers in het museum. Hun opdracht: zich creatief laten inspireren door het werk van Jakob Smits. Ze kregen van de conservator carte blanche, en dat leidde tot een verrassend resultaat. De jongeren tekenden, schilderden, fotografeerden, schreven, drukten, fotoshopten, filmde en monteerden. Er werden veel zinnige, soms onzinnige maar vooral kunstzinnige experimenten opgezet, waarvan het resultaat gedurende zes weken werd getoond in het museum. Wel – en dat was een voorwaarde voor het museum – moest het resultaat van deze noeste arbeid kwaliteitsvol zijn. De jongeren kregen daarom de nodige ondersteuning. Ze kregen een workshop kunstgeschiedenis over het leven en werk van Jakob Smits. Een korte gidsenleiding stoomde hen klaar om bezoekers rond te leiden langsheen hun eigen kunstwerken.

De goede samenwerking met de coördinator van M.art leidde het project in goede banen waardoor de jongeren goed voorbereid aan hun creatief werk konden beginnen. De rol van de erfgoedcel bestond er dan weer in om het jeugdhuis en het museum samen te brengen. Verder ondersteunde zij het project financieel, gaf ze het nodige advies en stond zij mee in voor de communicatie.

De jongerenwerking blies een nieuwe wind door het museum, dat een groter en jonger publiek mocht ontvangen tijdens de anders zo luwe zomermaanden. De samenwerking had ook effect op langere termijn. Aangezien het museum jongeren wilde blijven betrekken, heeft het ervoor gekozen om zijn raad van bestuur opnieuw samen te stellen. Ook jongeren zetelen nu in de raad van bestuur en krijgen zo een stem in het beleid van het museum. In de raad zit ook een cultuurbeleidscoördinator van een andere gemeente, om zo de regionale reflex in het beleid te bewaken.

Het museum is een ander museum geworden: jonger, frisser en gedurfter. De collectie van dit museum blijft overwegend gebonden aan de figuur van Jakob Smits, een eerder lokaal gegeven. Maar door zijn jongerenwerking en enkele intensieve, maar opvallende projecten, heeft dit museum zich laten opmerken tot ver buiten de Molse regio.

ARCHIVALISCHE COLLECTIES VALORISEREN DOOR SAMENWERKING

CASE: CO7, STADSARCHIEVEN POPERINGE EN IEPER

CO7 is het intergemeentelijk samenwerkingsverband van zeven gemeenten in de zuidelijke Westhoek. De gelijknamige erfgoedcel voert het cultureel-erfgoedbeleid van dit samenwerkingsverband uit. Het devies van deze erfgoedcel luidt: "Samen doen wat lokaal niet kan". CO7 wil niet alleen de motor van samenwerking in de regio zijn, maar ook de katalysator.

Vanuit deze visie werkt Erfgoedcel CO7 nauw samen met de zeven gemeentebesturen en hun vrijetijdsdiensten, met archieven, musea, allerhande erfgoedverenigingen en traditiedragers, maar ook met andere sectoren, regionale en Vlaamse partners ...

Op de denkdag van 15 juni 2017 vroegen we de erfgoedcel om te focussen op de samenwerking met de archieven. De zuidelijke Westhoek telt twee erkende archiefwerkingen: het Stadsarchief Ieper en de intergemeentelijke archiefwerking voor de gemeenten Poperinge en Vleteren. Binnen de vier andere gemeentebesturen van het CO7-werkingsgebied zijn er archiefdiensten of archiefverantwoordelijken.

Er was eens ... 'WESTHOEK verbeeldt'

Een van de pijlers van de CO7-werking is de beeldbank 'WESTHOEK verbeeldt'. Deze beeldbank is ontstaan in 2004, in de gemeente Heuvelland. De bedoeling was dat bewoners bij andere bewoners op zoek gingen naar oud beeldmateriaal, dit materiaal digitaliseerden en ontsloten. In 2005 werd de beeldbank ingebed in de schoot van het toen nog jonge intergemeentelijk samenwerkingsverband CO7. Gaandeweg breidde de beeldbank zich uit naar de andere gemeenten. Het project creëerde een draagvlak, zowel bij het publiek als bij het lokale bestuur, voor een sterker erfgoedbeleid.

Toonmoment van 'WESTHOEK verbeeldt' in Made in Inox in Watou © Michaël Depestele

Sinds 2009 is de beeldbank volledig geïntegreerd in de werking van Erfgoedcel CO7. In 2010 en 2011 werd het project uitgebreid met de noordelijke Westhoek, zodat het momenteel zestien gemeenten omvat. De basisidee is dezelfde gebleven: vrijwilligers verzamelen, digitaliseren en documenteren beeldmateriaal. Vandaag zijn ze al met 200. Nog steeds zijn zij per gemeente gegroepeerd, in lokale kernen met een eigen lokale coördinator. In Ieper en Poperinge nemen de stadsarchieven deze coördinerende rol op zich. Dit is een logische keuze. Als de herkomst of inhoud van een foto onduidelijk is, dan kunnen de vrijwilligers samen met de archivariissen meteen het nodige opzoekwerk verrichten. Vaak worden hiervoor ook de historische kranten geconsulteerd, die zich in de archieven bevinden en in digitale vorm kunnen geconsulteerd worden via 'WESTHOEK verbeeldt'.

Net zoals de andere lokale coördinatoren, ondersteunen de stadsarchieven hun vrijwilligers, organiseren ze overleg, bevorderen ze de groepsdynamiek en coördineren ze het vrijwilligerswerk. Dit vraagt een investering, maar dat hebben ze er graag voor over. Want de beeldbank levert een schat aan informatie en beeldmateriaal op voor de archieven. Bovendien staan de lokale coördinatoren er niet alleen voor. Het onderhoud van de databank en website, het opvolgen van evoluties binnen regelgeving, ICT ... gebeurt allemaal door de erfgoedcel. De erfgoedcel verzorgt ook de regionale communicatie, organiseert gemeenschappelijke vergaderingen en een jaarlijks bedankingsmoment voor alle vrijwilligers. Door deze regionale werking is het project herkenbaar voor alle gemeenten, kunnen ervaringen worden gedeeld en kosten gedrukt. Deze werkwijze – lokale kernen die worden ondersteund door een regionale erfgoedcel - is een van de succesfactoren van deze beeldbank.

De beeldbankwerking illustreert overigens hoe moeilijk het is om termen als 'lokaal' en 'regionaal' af te bakenen. De beeldbank stoelt op een uitgesproken lokale werking, wordt regionaal ondersteund en heeft een Vlaamse relevantie en uitstraling. Zo was de dynamische werking rond de beeldbank precies een van de redenen waarom CO7 in 2014 de Vlaamse Cultuurprijs voor Cultureel Erfgoed kreeg.

Stilstaan bij erfgoed

Nog een vaste waarde in de CO7-werking zijn de erfgoedhaltes: dit zijn tijdelijke openluchttentoonstellingen die rondtoeren sinds 2005. Ze duiken op in het straatbeeld van de verschillende deelgemeenten en brengen het verhaal van verdwenen gebouwen, mensen en gebeurtenissen op die plek. De erfgoedhaltes komen tot stand in samenspraak tussen de erfgoedcel, de gemeentebesturen en vrijwilligers van de beeldbank. De concrete aanleiding om ergens een erfgoedhalte te installeren, is meestal een lokaal evenement, een herdenking, een dorpsfeest.

De erfgoedcel stelt de erfgoedhalte samen en coördineert het project. Het materiaal komt van de beeldbank en van de gemeentelijke archieven. Opnieuw resulteert de samenwerking in een groter publieksbereik voor de archivalische collecties. Je komt archiefcollecties tegen waar je ze niet meteen verwacht: in het straatbeeld.

Zorgverleners van morgen verdiepen zich in historische brieven bewaard in het Stadsarchief Ieper. © Tilde Vandenbroucke

De toegevoegde waarde van samenwerking

De krachten worden niet enkel gebundeld voor publieksgerichte en educatieve projecten. In 2015 werkten Erfgoedcel CO7 en de archiefdiensten samen aan een regionale brochure *Hoe archiveren?* De tips over het behoud en beheer van een archief geven iedereen de kans om het eigen erfgoed veilig te stellen voor de toekomst. De archiefdiensten werken ook mee aan begeleidingstrajecten die de erfgoedcel organiseert rond behoud en beheer. Zo zorgen zij samen voor een betere erfgoedzorg in de regio.

Een rode draad in al deze samenwerkingen is dat de archieven hun collecties en expertise delen en ter beschikking stellen. De erfgoedcel van haar kant speelt een initiërende en coördinerende rol. Het initiëren van samenwerkingen zit in het DNA van een erfgoedcel, maar de samenwerking moet uiteraard ook renderen voor de betrokken partners. De meerwaarde voor de archieven is alleszins duidelijk: zij kunnen hun collecties valoriseren en hun publieksbereik vergroten. De projecten worden bovendien telkens in onderling overleg beslist. Een belangrijk platform hiervoor is de stuurgroep, die de erfgoedcel adviseert en waarin de archieven zijn vertegenwoordigd. Nog een succesfactor voor de goede onderlinge verstandhouding is dat Erfgoedcel CO7 meer doet dan enkel de archiefdiensten om input en medewerking vragen. De archieven kunnen op hun beurt steeds terecht bij de erfgoedcel, voor financiële, logistieke of inhoudelijke ondersteuning.

■ EEN REGIONALE DEPOTWERKING ROND ONROEREND EN ROEREND ERFGOED

CASE: ERFGOED NOORDERKEMPEN – ARCHIEF & MUSEA TURNHOUT

In de regio Noorderkempen is de afgelopen jaren een nauwe samenwerking gegroeid tussen Archief & Musea Turnhout en het intergemeentelijk samenwerkingsverband Erfgoed Noorderkempen. Archief & Musea Turnhout is een erkend museum met regionale indeling dat het Taxandriamuseum, het Begijnhofmuseum en het Nationaal Museum voor de Speelkaart bundelt. Ook met het Stadsarchief Turnhout is er een wisselwerking. Erfgoed Noorderkempen werkt voor elf gemeenten in de regio. Het heeft een deelwerking rond cultureel erfgoed, waarvoor een erfgoedconvenant werd afgesloten, en een deelwerking rond onroerend erfgoed, waarvoor het erkend is als ‘intergemeentelijke onroerend erfgoeddienst’ (IOED). Het kind van deze driehoeksverhouding tussen roerend, immaterieel en onroerend erfgoed is het Erfgoeddepot Noorderkempen.

Een geïntegreerd depot

De stad Turnhout beschikt over een volledig ingericht depot voor zijn museale collecties. Hoewel het depot momenteel (nog) niet functioneert als regionaal depot voor cultureel erfgoed, wordt er wel met de erfgoedconsulenten van Erfgoed Noorderkempen samengewerkt in de regio. Medewerkers wisselen onder meer kennis en expertise uit, of zetten gezamenlijke acties op touw over behoud en beheer. Zij voeren en stimuleren onderzoek en brengen deze resultaten vaak in samenwerking naar het grotere publiek. Verder worden er ook gezamenlijk adviezen gegeven aan eigenaars van erfgoed in de verschillende gemeenten.

In 2015 kreeg Turnhout een erkenning als ‘onroerend-erfgoeddepot’. Door de samenwerking met Erfgoed Noorderkempen kon niet alleen archeologische expertise ingebracht worden, maar werd het depot ook receptief voor archeologische ensembles en bouwkundige elementen uit de elf gemeenten van het samenwerkingsverband.

Het Erfgoeddepot Noorderkempen.

Het Erfgoeddepot Noorderkempen houdt er anno 2017 een uitgebreide en diverse werking op na. Voor cultureel erfgoed beheert het de museale collecties van de stad Turnhout en geeft het steun en advies aan eigenaars en collectiebeherende organisaties in de regio. Voor onroerend erfgoed neemt het depot ook objecten in bewaring. Daarbovenop vormen de musea één dienst met het Stadsarchief Turnhout. Dit creëert een interessante wisselwerking bij het beheren van de onderzoeksdocumentatie uit archeologische ensembles en privéarchieven met bijhorende objecten.

Cultuurverschillen als drempels

Een van de drempels in het Vlaamse depotbeleid is het cultuurverschil tussen cultureel erfgoed en onroerend erfgoed. Hoewel er in de praktijk geen wezenlijk verschil is tussen een cultureel- of onroerend-erfgoeddepot, is er op vlak van beleid, subsidiëring en ondersteuning toch een kloof doordat ze op Vlaams niveau onder twee beleidsdomeinen zijn ondergebracht. Een voorbeeld hiervan is het Vlaams Depotnetwerk voor onroerend-erfgoeddepots. Dat komt op regelmatige basis samen om expertise uit te wisselen en problemen aan te kaarten. Voor cultureel erfgoed is er geen structureel netwerk waarin regionale erfgoeddepots zijn opgenomen. Er is weliswaar informeel overleg, via studiedagen, opleidingsmomenten en workshops of e-mails en telefoontjes met collega's. Toch bestaat het risico dat door het gebrek aan samenwerking veel expertise en tijd verloren gaat en financiering niet efficiënt genoeg wordt ingezet.

Het Erfgoeddepot Noorderkempen probeert lokaal een oplossing aan te bieden door net deze twee soorten erfgoed in één depot onder te brengen en verschillende procedures rond deponering, behoud en beheer, enz. op elkaar af te stemmen. Dit creëert wel enkele uitdagingen. Bijvoorbeeld: bij deponeringen van onroerend erfgoed is vaak een projectontwikkelaar de eigenaar, dus geen klassieke verzamelaar of collectiebeheerder. Sterker nog: meestal heeft zo'n projectontwikkelaar geen enkele affiniteit met de archeologische vondsten en het bijhorende onderzoeksarchief. Een regionaal onroerend-erfgoeddepot kan een bewaring volgens 'de regels van de kunst' garanderen en een eigenaar hiermee uit de nood helpen, maar het deponeren is binnen het onroerend-erfgoeddecreet geen verplichting. Dit heeft een impact op het regelen van de eigendomsstatus van een archeologisch ensemble. Schenkt de eigenaar het ensemble aan het onroerend-erfgoeddepot, waardoor het depot eigenaar wordt, of geeft hij het in bewaring? Dit laatste scenario kan minder gunstig zijn voor het depot, want de kans blijft bestaan dat de eigenaar het ensemble op korte termijn terugvraagt. Een exploitatiemodel met een financiële tegemoetkoming kan eigenaars ervan weerhouden om alles te deponeren met als gevolg dat er erfgoed verloren gaat door slechte bewaring en desinteresse door bouwfirmas en projectontwikkelaars. De uitwerking van zo'n exploitatiemodel staat vandaag bij het Erfgoeddepot Noorderkempen nog in haar kinderschoenen.

Goed geregeld?!

De integrale en geïntegreerde regionale depotwerking brengt zowel binnen de organisatiestructuur van Archief & Musea Turnhout, als binnen die van Erfgoed Noorderkempen een aantal interne uitdagingen met zich mee. Het regionaal onroerend-erfgoeddepot heeft immers impact op het collectiebeheer en de ontsluiting van de collecties. Collectiebeheerprocedures gebaseerd op SPECTRUM moeten worden aangepast en deels herschreven. Archeologen en behoud- en beheermedewerkers gebruiken vaak een andere terminologie. Om een goed verloop van de procedures te garanderen, is goede opleiding van de medewerkers cruciaal. Even belangrijk is de samenwerking met de archeologen. Zij zijn nodig om het wetenschappelijk onderzoek en de aangeleverde ensembles te kaderen en te interpreteren.

Alle data over de vondsten worden ingevoerd in het al bestaande collectiebeheersysteem (Adlib) voor cultureel erfgoed, maar met een aangepast registratiesjabloon voor onroerend erfgoed. Dit vergemakkelijkt het beheer van de verschillende collecties. Het sjabloon, gebruikt door verschillende onroerend-erfgoeddepots in Vlaanderen is trouwens vlot aanpasbaar en zelfs bruikbaar door archeologische studie bureaus die vaak

alles in naam van een eigenaar deponeren. Binnen de organisatie van Archief & Musea Turnhout zijn er ook afspraken gemaakt om de analoge en digitale onderzoeksdocumentatie van de opgravingen door het Stadsarchief te laten beheren. Ook hier wordt de bestaande expertise binnen de organisatie maximaal benut.

De IOED fungeert als moderator/vertaler tussen de nieuwe doelgroepen en het erfgoeddepot. Archeologische studie bureaus, eigenaars en projectontwikkelaars zijn niet de klassieke erfgoedspelers waar een cultureel-erfgoeddepot normaal mee in contact komt. Deze spelers spreken vaak een archeologische taal of hebben weinig tot geen kennis rond behoud en beheer en registratiestandaarden.

Een blik op de toekomst

De eerste stappen naar een integrale en geïntegreerde depotwerking voor cultureel en onroerend erfgoed in de regio Noorderkempen zijn gezet. Dankzij de Vlaamse erkenning als onroerend-erfgoeddepot met de daarbijkomende subsidie is er een receptieve functie voor de regio opgestart. Voor cultureel erfgoed is dit nog niet het geval. Toch zorgt de wisselwerking tussen de museummedewerkers en de erfgoedcel ervoor dat de regio ook voor dit type erfgoed de nodige ondersteuning krijgt. De overdracht van de provinciale bevoegdheden rond (culturele) depotwerking naar Vlaams niveau, biedt kansen om deze werking te versterken met een cultureel-erfgoedluik. Mits de nodige financiering, kan een receptieve functie of transit/nooddepot voor cultureel erfgoed dan ook overwogen worden.

Leer- en netwerkmoment georganiseerd door Erfgoed Noorderkempen.

De dynamiek in regio Noorderkempen kon enkel ontstaan omdat enkele professionele erfgoedactoren elkaar vonden en hun krachten en expertise bundelden. Samenwerking tussen musea, erfgoedcellen en IOED's kan op regionaal niveau een brug bouwen tussen cultureel en onroerend erfgoed en zo de Vlaamse kloof helpen dichten.

■ EEN REGIONALE WERKING OP LOKAAL EN LANDELIJK NIVEAU

CASE: HET KARRENMUSEUM ESSEN

In Essen, helemaal in het noorden van de provincie Antwerpen, ligt het Karrenmuseum. In deze bundel lijkt de case van het Karrenmuseum een vreemde eend in de bijt, want het gaat niet om een samenwerking tussen een erfgoedcel en een collectiebeherende organisatie. Dit laatste voorbeeld wil vooral aantonen dat een erfgoedwerking zelden op alle fronten voldoet aan wat in beleidstermen een lokale, regionale of Vlaamse werking heet. Voor sommige aspecten is de werking eerder lokaal, op andere vlakken eerder Vlaams en nog andere werkingen passen perfect in wat een beleid als regionaal zou definiëren.

Oorsprong

De oorsprong van het museum gaat terug tot 1971. Na de aankoop van een oude hoeve door de gemeente, stelde de Heemkundige Kring op het erf dertig boerenkarren tentoon. Dit groeide uit tot het 'Karrenmuseum Essen vzw'. Aanvankelijk was de werking zeer lokaal en verweven met die van de heemkundige kring. In 2005 werd de werking opgesplitst en verder geprofessionaliseerd. In 2007 haalde het museum het kwaliteitslabel en in 2016 werd het museum regionaal ingedeeld en erkend door de Provincie Antwerpen.

Bovenlokaal, intergemeentelijk, regionaal ... what's in a name?

De meeste vrijwilligers komen uit de onmiddellijke omgeving van het Karrenmuseum.

Oorspronkelijk was het merendeel van de voertuigen afkomstig uit de provincie Antwerpen. De voorbije jaren is de collectie stelselmatig uitgebreid, ook met stukken van buiten de provincie. Nu is meer dan de helft van de stukken afkomstig van buiten de provincie. De collectie krijgt zo meer en meer een landelijk karakter. De voorbije jaren heeft het museum ook enkele onderzoeksprojecten uitgevoerd over heel Vlaanderen. Het ging onder meer om inventarisatieprojecten van 780 voertuigen op zo'n 26 locaties.

Essen bevindt zich vlak tegen de Nederlandse grens en dat merk je ook aan de bezoekerscijfers. Iets meer dan de helft van de bezoekers zijn Nederlanders, maar zij komen vooral uit de onmiddellijke regio. Dus qua publieksbereik heeft dit museum voornamelijk een regionaal bereik.

De werking is nog altijd lokaal verankerd. Zoals bij zovele musea, komt het merendeel van de vrijwilligers uit de onmiddellijke omgeving. Ook de meeste leden van de vzw komen uit Essen.

Het museum beschikt over een uitgebreid netwerk van zowel lokale als Vlaamse spelers. De uitbouw van een regionaal netwerk is daarentegen niet zo evident. Enkele jaren geleden werd er in de regio een traject opgestart om een cultureel-erfgoedconvenant aan te vragen bij de Vlaamse overheid. Maar dat is gestrand omdat de Vlaamse overheid om budgettaire redenen besloot om geen nieuwe cultureel-erfgoedconvenants meer af te sluiten. Het ontbreken van een erfgoedcel ervaart het museum als een gemis. Ondanks de goede intenties is er in de regio nog geen hecht netwerk tot stand gekomen met andere erfgoed- en cultuurspelers. Deze case illustreert de problematiek van de 'witte vlekken', regio's waar er geen cultureel-erfgoedconvenant is. In deze regio's verloopt de opstart en uitbouw van een regionaal erfgoednetwerk veel moeizamer.